

Իր կողմից՝ Մոհամէդ բէգն ասաց.

— Եթէ այսօր և նախանցեալ օրը մեր տեսած բոլոր բաները բացայայտիչ են անգլիացի ժողովրդի գործերի ու արարքների, ուրեմն ես կուղէի պատկանել այն սղմուտ ջրին՝ որից խմում է ուղտը:

Միրզա Ֆիրուզը յետոյ նկարագրեց իր արկածները:

Ո՛չ որ այնքան կարճ ժամանակում այնքան բան չէր տեսել ինչքան տեսել էր նա: Նա տեսել էր թագաւորին բազմած իր գահի վրայ, տեսել էր ամեն տեսակ զգեստներ, նա տեսել էր ոսկի, արծաթ, թաւիշ, փայտեր, սրեր և իշխանական ոսկէ գաւազաններ: Նա տեսել էր մարդկանց բազմութիւն՝ որին առաջնորդում էր կիզ՝ մագերով քնադխողան, և որ ամենից վեր էր՝ տեսել էր կանաչք եւ: «Օ՛ ինչպիսի կանաչք» ասաց նա, «ես բոլորի վրայ էլ սիրահարուեցի. նրանք բոլորն էլ անքօղ էին: Ես տեսայ ձիւնից աւելի սպիտակ մարմիններ, տեսայ սպանող աչքեր, տեսայ ժպտացող ատամներ:»

Մենք գեւ այդպիսի դրութեան մէջ չէինք տեսել գեւ-պանին, բայց, ինչպէս ինքն ասում էր, կանաչք թուում եղել էր մէկը որ միւսներից աւելի գեղանի էր եղել, և որի հրապույչ-ների մասին նա զառանցում էր: Երբէք նրա մտքով չէր անցել թէ մի մարդկային էակ կարող էր այդքան գեղեցիկ, սյգքան դիւթիչ լինել: Նրա սիրտը վառուում, խորովում էր նրա սիրով:

Քաջայայտ էր որ միմիայն սյգ հանգամանքի շնորհիւ էր որ նա հաշտուել էր՝ մնալ անհաւատների մէջ և այժմ մենք նոր հասկացանք մեր անմահ շէյխի խօսքի ճշմարտութիւնը թէ՛ «նստեցէք մահուան հրեշտակի հովտի ամենախուլ ստուերում և թողէք որ սէրը ձեզ ընկեր լինի. անապատն այն ժամանակ ձեզ համար դրախտ կերեայ՝ և ձեր թշուառութիւնը՝ երանութիւն»:

Իր սիրած այդ գեղանի արարածին՝ գեւպանը անուանեց ջալիրէլջէլուր¹⁾: Նա երգուեց մեզ հաւատացնելով որ նրա աչքի տները 2) աւելի քնքոյշ էր բան վարդինը, որ նա աւելի պայծառ էր քան 14-րդ օրուայ լուսինը, և որ նա՝ իր հասակի իսկ աչքերիբում³⁾ էր: Մի խօսքով, նա հաւատացնում էր որ նա մի կատարեալ փիւնիքս էր, որ նա «մէկերի մէկն» էր:

1) Սիրտը լափշտակող: 2) Արտահանուքներ է նշանակում: 3) Գաղաթ, կատար, կեանքի զարուս:

Գլ. իւր

Միրզա Ֆիրուզը հրաւիրում է շնորհիւ՝ Նո տանում է որ հանդէսներում նախադասութեանը կանանց է տրւում եւ ոչ թէ տղամարկանց։ Նրա ղիտողութիւնը ղինի խմելու մասին։

Այժմ ամբողջ քաղաքում կարծես թէ տիրում էր մի նոր բայց ընդհանուր ոյժ, որ դրդում էր մարդկանց հազար ու մէկ ձեռով ողջունել և շնորհաւորել միմեանց՝ այն էլ այնպիսի աղիթներով որ բոլորովին նոր էին մեզ համար։ Տղամարդիկ որոնում էին կանանց, իսկ կանայք ընդունում էին տղամարդկանց։ Առաւօտը նրանք այցելեցին միմեանց՝ խօսելով փոքր կարևորութիւն ունեցող խնդիրների մասին, յետոյ ձի նստելով կամ կռք մտնելով գնացին համախմբուեցին մի տեղ. յետոյ ցրուեցին, զանազան խմբակներ կազմեցին ճաշելու համար։ Թէպէտ մինչև նրանց ճաշի վերջանալը արդէն մեր քնելու ժամանակն եղաւ, այնուամենայնիւ նրանք կրկին հաւաքուեցին աւելի մեծ խմբերով, և պատրաստուեցին պարել այնպիսի ձևով՝ որ մեզ համար դժուար է բացատրել։

Այն օրը որ դեսպանը ներկայացել էր պարլամենտում, դրա յաջորդ օրը մէհմանդարն եկաւ նրա սօս և ասաց.

— Ահա մեզ համար հինգ ընթրիքի հրաւերներ այսօրուայ համար։

— Ալլահ իլ Ալլահ, բացականէց Միրզա Ֆիրուզը, հինգ հրաւերներ. բայց ո՞վ է կարող մէկ օրում հինգ անգամ ճաշել կամ ընթրել։

— Կարիք չկայ որ հինգ տեղումն էլ ընթրէք, պատասխանեց մէհմանդարը, բաւական է որ դուք միայն մէկ հրաւերն ընդունէք. դուք միայն մէկ տեղ ընթրեցէք, բայց կարող էք դրանից յետոյ միւս տեղերն էլ գնալ։ Ահա այստեղ մի խումբ հրաւիրագրեր։

Մենք բոլորովին զարմացանք։

— Ո՞վ է կարող այդքան նեղութիւն կրել և էլի սպրել, ասացինք մենք։ Մենք պարսիկներ ենք. երբ օրուայ վերջին աղօթքն ասում է՝ մենք անկողին ենք մտնում և զարթնում ենք արշալոյսին։ Այս լինչպէս բան է։

— Դուք շուտով կը սովորէք, ասաց մէհմանդարը։ Այս եղանակին՝ մենք շատ քիչ տարբերութիւն ենք դնում ցերեկուայ ու գիշերուայ մէջ։

Առանց շատ տատանուելու, դեսպանը համաձայնեց և

պատրաստուեց մէնմանդարի ընկերակցութեամբ գնալ վէզրնե-
րից մէկի տունը, որը նրան հրաւիրել էր ընթրիքի: Նա հազա-
ւիր ամինալու շորերը, գլխին ծածկեց շուրջը շալ փաթաթուած
հանդիսական գլխարկը և իր գօտու մէջ խրեց կոթն ազամանդ-
ներով դարգարուած դաշոյնը: Նա աւելի յարմար դատեց
ֆրանկտանի կօշիկ հագնել (շատ մեծ դէպքերում միայն նա
հագնում էր մեր պարսկական բարձրակրունկ մաշիկները) ու-
րովհետեւ անկարելի էր որ նա միշտ կարողանար իր կօշկա-
տարին իր հետը տանել: Նա պատուիրեց ինձ իրան ընկերակ-
ցել, ևս էլ աշխատեցի ըստ կարելոյն լաւ հագնուել:

Ոչ ոք չեկաւ մեզ յայտնելու թէ խնճոցը պատրաստ է.
նչ ոք չեկաւ մեզ բխմիլլահ տանու, այլ մենք ուղղակի գնա-
ցինք վէզրի տունը, որի դուռն երբ հասանք՝ մի քանի յաղթ-
անդամ ծառաներ պինդ բաղխեցին մի ուրիշ փակուած դուռ՝
յայտարարելով մեր գալուստը:

Իսկոյն ներսից դուրս եկան մի քանի ուրիշ ծառաներ,
որոնք մեզ ներս հրաւիրեցին, և մինչև սենք հասանք զանրձը
գեապանի անունը մի քանի տեղերում արտասանուեց որպէս
յայտարարութիւն: Դանլիճի մուտքում մեզ ընդունեց վէզիրը,
որը իր հիւրերից շատերի պէս շրջում էր այս ու այն կողմը.
որովհետեւ, ինչպէս երեսց, այդ մասին կատարեալ ազատու-
թիւն կար:

Մենք յետոյ գնացինք վէզրի կնոջ մօտ, որը իրան նոյն-
քան ազատ էր պահում ինչպէս իր ամուսինը, և մեծ ջանք
էր անում մեր գալուստը ողջունելու իր քաղցր ժպիտ-
ներով:

Այնտեղ կային նաև մի քանի ուրիշ խանութներ, որոնք
շատ բաղաքավարի և շատ գեղեցիկ կանաչք էին: Եթէ նրանք
բողով ծածկած լինէին իրանց սպիտակ մարմնի որոշ մասերը՝
ինձ իսկոյն սիրային տեսնող կը բռնէր. բայց քանի որ նրանք
ծածկուած չէին՝ ևս հազիւ թէ մտածեցի որ նրանք կա-
նաչք են:

Սօսակցութիւնն սկսուեց: Բոլոր ներկայ եղողները կար-
ծես թէ մտահոգ էին իմանալու թէ արդեօք այդ օրը մենք
տեսնլ էինք արեւը, որովհետեւ բոլորը պնդում էին որ այդ օրը
արեւը տեսնուել էր: Բայց թէ միայն մէկ ժամ կամ կէս՝ այդ
մասին կարծես թէ իրանք էլ կասկածում էին:

Դեսպանը յայտնապէս ձանձրացած լինելով շարունակ
տկնարկութիւններ լսելով մեր կարծեցեալ արեալաշտութեան
վերաբերմամբ դարձաւ վէզիրի կնոջը և ասաց նրան:

— Դուք, ի հարկէ, ձեր երկրում արեւի կարիք չունիք,

քանի որ այնպիսի խանութներ ունիք՝ որոնց աչքերը լոյս և ուրախութիւն են տալիս աշխարհին:

Երբ թարգմանուեց գեոպանի այս խօսքը, բոլորը հաւանեցին, և վէզիբը շատ ուրախ տրամադրութեամբ ասաց.

— Եթէ նորին գերագանցութիւնը հաւատաւորիս լինի, և եթէ նա պաշտելու լինի այս արեգակներին՝ (մատը ուղղելով դէպի տիկիներն աչքերը) փոխանակ իր արեգակին՝ այն ժամանակ պիտի զգուշանանք մենք... Այն ժամանակ մենք պիտի սկսենք հարեմներ կառուցանել և քօղացունքի գործարան բաց անել...

Այս խօսքի վրայ տեղի ունեցաւ բաւական շատ ակորժելի կատակ՝ որը ռզետրեց ամբողջ խմբին և իսկապէս այդ կատակները մեզ ծանօթացրին անդլիացւոյց բնաւորութեան հետ՝ որին մինչև այդ ժամանակ անծանօթ էինք մնացել:

Մենք պարսիկներս, որ սիրում ենք զուարճախօսութիւնը, շատ հրճուեցինք տեսնելով որ այդքան մեծ խնդասրութիւն գոյութիւն ունի այդ մարդկանց մէջ, որոնք սովորաբար ապրում են մարախուղի մէջ: Եւ գեոպանը, մտածելով թէ մի կարգ ու կանոն պիտի լինի նրանց մէջ՝ թէ ով պիտի սկսի առաջին կատակը՝ և տեսնելով որ նրանք ընդհանրապէս շատ լռակեաց են՝ յօժարութեամբ յանձն առաւ ընդհատել լուծիւնը, և զբանից յետոյ էլ նա միշտ օգտուելով առթից, զուարճախօսութիւն էր անում, ի հարկէ, աշխատելով մի պատշաճ ու վայելուչ կատակ անել:

Ներս մտաւ մաղերը փռնով սպիտակացրած մի ժարդ և հրաւիրեց մեզ ընթրիքի: Նոր սկսուած զուարճախօսութիւնն ընդհատուեց, և երբ խումբը կանգնեց՝ ճաշարանը գնալու, մենք տեսանք որ անգլիացիների մէջ էլ նախապատուութեան մասին նոյնքան կարգ ու կանոն կար՝ որքան մեր երկրում:

Բայց Ալլան, Ալլան, ուլքեր էին այն անձնաւորութիւնները, որոնց տրուած էր նախապատուութիւնը—կանայք, այն նրանք, կանայք էին այդ անձնաւորութիւնները: Երբ ևս այդ ճշմարտութիւնը յայտնեցի Մոհամէդ բէգին՝ նա չկարողացաւ հաւատալ: Սեղանատունը գնալու համար՝ առաջ կանայքը դուրս գնացին սենեակից. տղամարդիկն էլ կարծես մաքառում էին նրանց առաջնորդելու շնորհը ձեռք բերելու համար:

Միողա Ֆիրուզին ամենայն կերպ պատուեցին. նրան հրաւիրեցին վէզրի կնոջ հետ միասին ձեռք ձեռքի տուած ժամել սեղանատունը: Թէպէտ առաջին անգամն էր որ նա՝ գեոպանը, կատարում էր այս ծէսը, այնուամենայնիւ շատ լաւ կատարեց:

Առանց մինչև անգամ ժառանգելու ձեռքեր լուսնալու մասին, թէ՛ ժարդիկ և թէ՛ կանայք առաջացան դէպի ճաշարանը. բայց թէ՛ մենք մուսուլմաններս ինչպէս էինք գործ ածելու մեր ձախ ձեռքը ¹⁾, այդ արդէն մեծ ժառանգութեան նիւթ էր մեզ համար, սակայն քանի որ մենք գտնուեմ էինք անհաւատներ իրկրում, ազատ էինք համարում մեզ՝ վարուելու ինչպէս որ կամենայինք:

Մենք մտանք մի մեծ սենեակ, որի կենդրոնում պատրաստուած էր մի փառաւոր սեղան: Այդ սեղանն այնքան տարօրինակ կերպով զարգարուած էր՝ որ դրա նման մենք երբեք չէինք տեսել, սրա շուրջը մենք նստանք:

Ճշմարիտ որ, այստեղ՝ սեղանատունը աւելի մեծ ազմուկ էր լինում քան լինում է մեր խնճոյքներում. որովհետեւ ճառան կօշիկներով ծառաների անդադար շարժուելն ու գործելը, պնակների ու բաժակների չրխկչրխկոցները ու զրնգոցները, սուր դանակների ու գործիքների ձայները և, ամենից վեր՝ խմրի խօսակցութեան ձայնը, այնպիսի աղմուկ էին հանում, որին մենք շատ քիչ էինք սովոր, և որը Պարսկաստանում շատ անոյակալուչ ²⁾ է համարուում:

Բայց տեսարանը շատ ոգևորիչ էր. միայն ավստոս որ մի Հաֆէզ չկար որ երգէր և գովարանէր զանազան տեսակ գինիները—գինիներ՝ որոնց մասին մեր օրհնեալ Մարգարէն ամզամ չէր կարող գաղափար կազմած լինել: Այո՛, եթէ մի Հաֆէզ լինէր, հիւրատիրութիւնը շատ կատարեալ կը լինէր. բայց ավստոս որ չկար:

Թէ՛ բազմատեսակ կերակուրներն ինչից էին բաղկացած՝ եւ ինձ ներութիւն չպատճառեցի իմանալ, և առանց սպասելու որ իմանայի թէ՛ ոչխարը ըստ կարգին էր մորթուել կամ թէ՛ հաւերը ճշմարիտ մահով էին մեռել՝ եւ սկսեցի անոյշ անել ինչոր մօտս էր բերուում:

Եւ միայն մի-երկու անգամ տատանուեցի մի նոր տեսակ մսի վրայ, որ ինձ թուաց թէ՛ պիղծ գազանի (խոզի) միս էր. սակայն, յանուն Ալլահի, ասացի եւ, էլ ինչ եմ քննում այս միսը, էլ ինչ եմ վախենում պղծուելուց՝ քանի որ մենք մեր Անգլիա հասնելու օրից՝ ամբողջ մօրմնով ապակաւուել ենք անհաւատների մէջ ապրելով:

1) Կերակուրելիս՝ պարսիկները գործ են ածում միայն իրենց աջ ձեռքը: Զ. Թ.

2) Պարսկական խնջոյքներում ծառաները շատ լուռ են պահում իրանց, նրանք շարժուում են անկօշիկ և քանի որ սեղանի վրայ պնակներ, գդակներ ու դանակներ պատառաքող չեն գործ ածում, ճաշը շատ լուռ է անցնում:

Եթէ Մոհամէդ բէգը մեզ հետ լինէր, նա ամբողջ խնջոյքի ժամանակ իր ուսերի վրայ կը փշէր: Դեռ պահն իրան այնքան ազատ և հանգիստ էր պահում սեղանի վրայ, ինչպէս պահում է իրան ամենափորձառու անգլիացի ուտողը: Զարմանալի ճարտիկութեամբ նա գործ էր անում գդալ, դանակ, պատառաքաղ. սակայն ես՝ պիտի խոստովանուեմ որ նրա պէս բախտաւոր չէի. որովհետեւ մի երկու անգամ սխալներ գործեցի: Սխալներին պատճառը իմ նախկին սովորութիւնն էր. և ցաւալին այն է, որ սխալներս շատ վատ տպաւորութիւն գործեցին ինձ մօտ նստած հիւրերի վրայ:

Ընթրելիս՝ ես կերայ հարեանիս բաժին հացից—մի յանցանք՝ որ այստեղ այնքան վերաւորական է համարուում, ինչքան հակառակն է համարուում Պարսկաստանում: Ես մի անգամ վերցրի նրա գինու բաժակն ու խմեցի. մի անգամ էլ իմ պնակից մատներովս մի պատառ վերցրի և հրաւիրեցի հարեանիս, բայց նա այնպէս ցնցուեց, որ կարծես թէ ես իրան թոյն էի առաջարկում:

Թէպէտ մենք մեր ծնկների վրայ չէինք նստել, ինչպէս մեր սովորութիւնն էր, բայց բոլորովին հանգիստ էինք աթոռների վրայ՝ մեր ստները կախ արած: Այո, աթոռների վրայ հանգիստ էինք, բայց ընթրիքի երկարատեւութիւնը սպանեց ինձ: Վերջապէս խուճը շարժուեց, բայց ես դարմացայ երբ տեսայ որ միայն կանաչ գուրս գնացին: Այս բանը մի քիչ նման էր մեր սովորութիւններից մէկին: Են հետաքրքրուեցի իմ հարեանից թէ ինչո՞ւ միայն կանաչը գուրս գնացին. բայց նա չկարողացաւ բացատրել:

—Գուցէ ձեր սուրբ գրքում այդպէս է անօրինուած, ասացի ես, կամ գուցէ ձեր թագաւորն է այդպէս հրամայել:

Դարձեալ նոյն չէր հասկանում ինչ պատասխանել, և ես եզրակացրի թէ կարող է այդ սովորութիւնը առնուած լինել իսլամից:

—Հարեանս ակնարկեց որ կանանց բացակայութիւնը աւելի ազատութիւն է տալիս տղամարդկանց՝ խօսելու և գինի խմելու:

—Ա, ուրեմն, ասացի ես, դուք այդ կանոնը պիտի վերցրած լինիք արեւելիներից, որոնց մէջ ասում են թէ՝ «Նախ ընթրիք՝ ապա զրոյց». սակայն եթէ ձեր նպատակը գինի խմել է, այդ ձևով չ'պիտի խմէք: Արէք ինչպէս մենք ենք անում՝ Պարսկաստանում: Առաւօտուանց կանուխ վեր կաց, գնա մի պարտէզ, նստի՛ր այնտեղ մի վազող առուակի մօտ, ծաղիկներ դիր գլխիդ, ունեցի՛ր երգիչներ ու սոխակներ, խմի՛ր մինչև

անդգայանաս, սպասիր մինչև կրկին սթափուես, ուշքի գառ, յետոյ էլի խմիր և ժամանակի մասին մի մտածիր: Յերեկ և գիշեր նոյնը կրկնիր, մինչև վերջապէս դու անպէս բոլորովին գինով թրջուես՝ որ ժամանակ լինի ասելու «բաւական է, բաւական»:

Թէ արդեօք հարեանս հասկացաւ ինձ (որովհետեւ ես փորձեցի անդլիէրէն խօսել հետը) չգիտեմ, սակայն նա սկսեց արժանքով ու զարժանքով գիտել ինձ:

Վերջապէս ընթրիքը վերջացաւ, և մենք անլուայ ձեռքով գնացինք մեծ դահլիճը, ուր վեզրի կիներ և խանութները պատրաստ սպասում էին մեզ ընդունելու:

Դ. ի/Ժ.

Միքայիլ Ֆիրուզը գնում է Ամասիոյի շրջանի մէջ: Հաջի քաթայի պատուիրածները վաղ և քաղրիկ պարերի վրայ:

Դեռ շատ ժամանակ չէր անցել, ինչ մենք վերադարձել էինք տիկիւնների մօտ՝ երբ վեզրի կիներ, որը իր հաճելի վարքով ձեռք էր առել դեսպանի մօրուքը, հրաւիրեց նրան հետեւել իրան գէպի ընդհանուր հիւրասիրութեան տեղը, ուր, ինչպէս մենք հասկացանք, մի տեսակ թագուհի էր համարուում նա: Այստեղ, ինչպէս մէհմանդարն ասաց, հաւաքուել էին անպլիաքոց գլխաւոր միրզաները, խաները և բէգերը իրանց կանանց և աղջիկերանց հետ միասին: Եւ նրանց այդ շրջանը կամ խումբը կոչուում էր Ալմար: Այս բառը հաստատեց մեր այն կարծիքը թէ անգլիական լեզուի մեծ մասը առնուած է պարսկերէնից և արաբերէնից. որովհետեւ ալմար ոչ այլ ինչ է նշանակում, եթէ ոչ ալ մազ—ծուծը—այսինքն անգլիացի աղնուականների գոհարները կամ ծաղիկները:

Արդէն մեր աչքերը ծանրացել էին քնով, և մենք յօրանջելով հարցրինք.

—Ի՞նչն է հարկադրում իշխաններին, միրզաներին, խաներին և նրանց կանանց ու աղջիկերանց՝ գիշերուան այս ժամին հաւաքուել: Միթէ քսանչորս ժամուայ ընթացքում էլ ուրիշ ժամանակ չկայ կատարելու այս մեծ հանդէսը:

—Օ՛հ, ասաց վեզրի կիներ, զեռ բացատրութեան ժամանակ չկայ, դուք շուտով կը տեսնէք, և ձեր հարցն ինքն իրան կը տայ իր պատասխանը:

Շատ ուրախ տրամադրութեամբ՝ դեսպանն արեց, ինպէս որ ցանկացուեց, և թէպէտ մենք երկուսս էլ քնի համար մի-

նժմ էինք, այնուամենայնիւ հետեցինք վէզրի կնոջը՝ վէզրին ինքն ու իր հիւրերից շատերն էլ նոյնպէս հետեցին:

Պարսկաստանում մի կը հաւատար եթէ ես ճշտութեամբ նկարագրելու լինէի այն բոլոր բաները որ տեսայ այս երջանիկ գիշերը: Ո՞վ կը հաւատար ինձ, եթէ ես պատմելու լինէի՝ թէ այստեղ ես տեսայ աւելի շատ աղամանդներ, յակինթներ, զմրուխտներ և շատ այլ տեսակ դոշարներ՝ քան ռենի Շահը կամ երբևիցէ ունեցել է նոյն իսկ մեծ մուգուլի հայրը: Ո՞վ կը հաւատար ինձ, եթէ ես ասէի որ այստեղ ես մի հայնացքով աւելի շատ կանայք տեսայ՝ քան կան Տիեզերքի Ապաւինի հարեմում, և աւելի մեծ գեղեցկութիւն մի անկիւնում քան եղել էր ամբողջ Ասիայում: Ո՞վ կը հաւատար ինձ, եթէ ես ասէի որ տեսայ աւելի լուսափայլ երեսներ ու մորթի, քան Գարրիէլ հրեշտակինը, աւելի սիրուն վզեր քան սիրամարդինը, այնպիսի աչքեր՝ որ բոցավառում էին մարդու սիրտը և ժարմիններ՝ որ կարող էին յափշտակել նոյն իսկ Չէնչլիքի լեւներում ապրող գէրվելին:

— Փահ, փահ, փահ, ասացի ես ինձ ու ինձ. եթէ աշխարհում կայ կեանք, ուրախութիւն և վայելչութիւն՝ դրանց իսկ էութիւնն այստեղ է: Փահ, փահ, ռւր է Պարսկաստանն իր մօրութենքով, իր ոչխարի մորթիներով, իր երկայն քօղերով, իր բանտարկուած կանանցով՝ և ռւր է Անգլիան իր հարստութեամբ, իր պաշտելի կանանցով և իր ընկերական ուրախութիւններով և վայելքներով, որ նա բաշխում է իր զաւակներին:

Այս իմ առաջին տպաւորութիւնն էր, և ես հաւատում եմ որ դա կարգացում էր երեսիս վրայ. որովհետեւ շուտով ինձմօս եկաւ մի մարդ՝ որը շատ հաճելի կերպով խօսեց հետո մեր լեզուով, և որը հետաքրքրուեց իմանալ թէ իմ առջև բացուած տեսարանի մասին ինչ էի մտածում ես:

Ես չկամեցայ որ նա կարծէր թէ մենք այնպիսի տաճիկներ ¹⁾ էինք, որ չէինք տեսել աշխարհը. ուստի զսպելով իմ իսկական դարմանքը՝ նրան շատ սառնութեամբ պատասխանեցի.

— Էհ, բաղ նիւթ (վատ չէ):

Իմ այս նոր բարեկամը, որը, ինչպէս երեսց, եղել էր Հնդկաստանում ինչպէս և Ֆարսի հարաւային կողմերում, ժրպտաց իմ պատասխանի վրայ և ասաց.

¹⁾ Պարսկաստանում տաճիկ նշանակում է գիւղացի, ուսմիկ, վայրենաբարոյ:

—Դուք պիտի խոստովանուէք որ սա շատ աւելի հաճելի տեսարան է, քան եթէ կանանց երեսները ծածկուած լինէին՝ ինչպէս Պարսկաստանում:

—Բալի, բալի (այո՛, այո՛) ասացի ես. բայց միայն մէկ թերութիւն եմ նկատում եւ: Ի՞նչ է պատճառը որ այսքան մեծ թուով պառաւ կանայք կան. դոնէ դրանք կարող կը լինէին ծածկուել քողով:

—Թերեւ, ասաց նա, այդ աւելի լաւ կը լինէր. բայց այս ազատ երկրում՝ ամեն անձն իրաւունք ունի իր երեսը պահել ինչպէս որ կամենում է:

—Բայց միթէ դուք միջոց չունիք ազատելու այդպիսի աւելորդ պառաւ կանանցից, հարցրի ես: Մեր Շահ Աբրահիման ասուած է, որ նա մի անգամ ստիպուեց սպանել տալիբ պառաւ ներքինիներից մի քանիսին, որպէս զի ինքն հաճոյք զգար. նա սպանեց նրանց, սրովհետեւ նրանք բաւական շուտ շուտ չէին մեռնում որ ինքը հաճոյք զգար:

—Ա՛, ասաց բարեկամս ծիծաղելով. այդպիսի հանգամանքների տակ մեռնող կամ սպանուող մի որեւէ պառաւ կնոջ մահը խելոյն ապստամբութիւն կը յարուցնի այստեղ: Այս երկրում ամենք Շահ Աբրահա չունենք,

Նա յետոյ շատ բարեարտութեամբ յանձն առաւ բացատրել ինձ շատ բաներ, որ նա գիտէր թէ մեզ հաժար նոր պիտի լինէին, որովհետեւ նա ծանօթ էր մեր սովորութիւններին: Նա ամենից առաջ մատնացոյց արեց թագաւորի որդիներից մէկը, որ խմրի մէջ բայում, խօսում, զբաղւում և վաբւում էր այնպէս՝ ինչպէս միւսներն էին անում: Միայն մէկ բանով նա տարբերւում էր միւսներից, այդ այն էր որ բոլորն աշխատում էին որքան կարելի էր՝ իրանց մէջքները դէպի նրան չկանգնէին:

—Ա՛, ասացի ես. միայն այդքանով մեր շահագրանները չեն բաւականանայ, նրանք այդպիսի տեղ չէին գալ առանց փախչողի և առանց մի լաւ նուէր ստանալու տան դուռն հասնելիս: Բայց, միթէ ձեր իշխանը ոչինչ չէ ստանում իր այդ գիջողութեան համար:

—Բացի թէից, կարագից և հացից նա ուրիշ ոչինչ չէ ընդունում, պատասխանեց բարեկամս:

—Զարմանք, ասացի ես. դուք անըմբռնելի ժողովուրդ էք. ձեր երկրում թագաւորներն ու արքայորդիները ոչինչ նշանակութիւն չունին համեմատած միւսների հետ: Մարդ այնպէս է ենթադրում որ դուք այնքան քիչ նշանակութիւն էք տալիս

ձեր թագաւորներին ու շահագրաններին՝ ինչքան մեր թագաւորները տալիս են հասարակ մահկանացուներին:

—Արժանաւորութիւնը, ասաց բարեկամս, արժանաւորութիւնն է միայն մեր ղէքլէն—այսինքն այն կէտը, որին մենք երկրպագում ենք:

—Եւ միթէ որեւէ արժանաւորութիւն ունի այդ մարդը, հարցրի ես, մասնացոյց անելով արծուի աչքերով մէկին, որը բոլորի ուշադրութիւնը գրաւում էր, և որին մօտենալը մեծ շնորհ էր համարուած: Այդ մարդն անշուշտ թագաւոր պիտի լինի, եթէ միւսը շահագրէ է:

—Դուք լաւ էք դիտում, ասաց խօսակիցս, որովհետեւ այդ անձնաւորութիւնը ապացուցանում է այն՝ ինչ ես ասացի: Նա իշխանն է: Նա մի անձնաւորութիւն է, որ այս դարում ամենամեծ յաղթութիւնն է արել. նա աշխարհիս «հաշտարար, խաղաղարարն» է, նա յաղթողն է այն անձի, որը անյաղթիլի էր համարուած... Թէպէտ նա ազնիւ տոհմից է, բայց նա իր կեանքն սկսեց որպէս զինուոր՝ ունենալով իր հետ ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ իր սուրն ու սիրտը: Նա գերագոյն արժանաւորութեամբ միայն՝ այսօր իր հայրենիքի վաճաճն ու լանջապանակն է համարում և ազգերի հիացման առարկան:

—Բայց տեսէք, ասացի ես, տեսէք, նա ինչ է անում: Ալիի մօրուքը վկայ, տեսէք նա մի բաժակ թէյ է ածում այդ պառաւ կանանց ամենապառաւի համար... Նա կատարում է մեր ծառաների մէկի պաշտօնը:

—Բարի գործ կատարելու մէջ՝ ոչինչ անպատուութիւն չկայ, ասաց բարեկամս:

—Ինչպէս ոչինչ անպատուութիւն չկայ «աշխարհը խաղաղացնողի» համար՝ հերը նա թէյ է մատակարարում մի պառաւ կնոջ: Վայ, զարմանալի, այդ ինչ խօսքեր են: Մեր Նաղիր Շահը (անշուշտ դուք կրնդունէք որ նա նոյնքան մեծ արիւն խմող էր, որքան է այս ձեր ղագին) ամենեկին չէր կարողանում հանգիստ քնել, եթէ նա օրեկան մի քանի գլուխ չէր կտրել տալիս՝ որպէս զի ժորովուրդը ակնածէր իրանից և պատշաճ յարգանքով վերաբերուէր ղէպլի իրան: Օ՛, ինչ կը մտածէր նա՝ Նաղիր Շահը՝ ձեր պառաւ կանանց մասին:

—Այդ մասին մեր զգացումները հակառակ են և միշտ էլ հակառակ պիտի մնան ձերին, ասաց խօսակիցս, բայց եկէք, ասաց նա, եկէք տեսէք պարը. սա նոր բան է ձեզ համար, և վստահ եմ որ ձեզ հաճոյք կը պատճառի:

Մենք գնացինք այնտեղ՝ ուր մի խումբ շատ գեղեցիկ աղջիկներ—ամենագեղեցիկ աղջիկները որ մաշդ կարող է և—

բեակայել—լուրջ կերպով զբաղուած էին՝ զանազան դերք տալով իրանց մարմինն։ Մի խումբ երիտասարդներ էլ բազմատեսակ ոլորումներ և ծածածոութիւններ էին անում, և մեծ մարմամարդութիւն էին կատարում։ Այդ խմբի շրջանում մեծ քաղաքավարութիւն և վայելչութիւն էր նկատուում։ Նրանք միմիանց ձեռք բռնում էին միայն մատերի ծայրով, աչքերով ակնարկութիւններ անել և ժպիտներ չկային։ Նրանք բոլորն էլ այնպէս էին պարում, ինչպէս կը պարէին գէրվիշները, և ստուգիւ, նրանք շատ լուրջ գործով էին զբաղուած։

Իմ խօսակից բարեկամը գիտէր որ մեր երկում կամ արեւելքում միայն նրանք են պարում, որոնք վարձուած են պարհլու համար։ ուստի նա հաւաստիացրեց ինձ, որ այս պարողների խմբի բոլոր անդամները պարում էին միմիայն իրենց դուարձութեան՝ և ոչ երբէք վարձատրութեան համար։

—Բայց անշուշտ ո՛չ թէ այդ մարդը, ասացի ես ակնարկելով պարողներից մէկին՝ որի գէմքը ցաւ էր արտայայտուած և որի ոտները կարծես թէ պինդ սեղմուած էին նեղ կօշիկների մէջ։ Նրա պարարտ մարմնի ծակոտիներից դուրս հոսող բրտիները ցոյց էր տալիս թէ նա ինչքան մեծ ճիգ էր թափում։

—Յամենայն դէպս, ասաց բարեկամս, ինչ էլ որ լինի նրա այդ ջանքի շարժառիթը, նա երբէք վարձատրութիւն չէ ստանում։ Մեր վարձկան պարողներին կամ խաղացողներին դուք կը տեսնէք երբ դնաք մի տեղ, որ կամաւ պատրաստուած է հէնց այդպիսիների խաղի համար։

—Բայց այս ինչ է նշանակում, հարցրի ես, տեսնելով որ պարի մէջ մի ընդհանուր փոփոխութիւն տեղի ունեցաւ։ որովհետեւ առաջին գործողութեան միջոցին իմ նկատած շատ մեծ վայելչութիւնն ու քաղաքավարութիւնը յանկարծ բոլորովին բացակայեցին յաջորդ պարի մէջ։ Մարդիկ ու կանայք զոյգ-զոյգ, երես-երեսի հանդէպ, թեկը միմիանց իրանի շուրջը ձգած, սկսեցին անփոյթ կերպով արագութեամբ վովալ, պտոյտ գալ, մերթ միմիանց բաց թողնելով և մերթ էլ զարկուելով մրցակից պարողներին։ Նրանք այնպիսի շարժումներ էին անում, սր բոլորովին դուրս էին պատշաճութիւնից և ծանրաբարոյութիւնից։

—Սովորութիւնը մեղ ընտելացնում է ամեն բանի հետ, ասաց խօսակիցս։ Այս պարը վերջերս է մուտ գործել մեր մէջ։ Սկզբում դա խիստ զիմազրութեան հանդիպեց. սակայն մեր մէջ կայ մօղա անունով մի բռնակալ որ մինչև անգամ ձեր Շահնշահից էլ աւելի դեսպոտ է։ Դրա վճիռները աւելի զօրեղ, աւելի խիստ են, բան բռնականութիւնը կամ պատուազգացու-

թիւնը: Եւ դա է որ, ինչպէս տեսնում էք, բառնում է համա-
տու թիւնը և մեզ մի ազգ է դարձնում, որ բնականաբար տրա-
մադրւում ենք զմայլելու և սքանչանալու ամեն բանի վրայ, որ
դարգացումն ու յառաջագեղմութիւն է ընծայում մեզ: Դա մեզ
դարձնում է ծաղրալի, դա մեզ թեթեամիտ նմանութիւնը է
դարձնում:

— Վա՛հ, արդեօք աչքերս չեն խարում ինձ, ասացի ևս
յանկարծ: Օրհնեալ Մարգարէն վկայ. տես անա՛ ձեր մեծ վե-
զիրը պարում է:

— Այո՛, նա պարում է. ասաց նա շատ պող կերպով: Նա
պարում է. մենք բոլորս էլ պարում ենք. պարում է թագա-
ւորն էլ, նրա բոլոր պալատականներն էլ, մեծ վեզիրն էլ,
արքունի դանձապահն էլ, ներքին և արտաքին գործոց նա-
խարարներն էլ, զօրաց ընդհանուր հրամանատարն էլ, ծովա-
պետներն էլ—բոլորն էլ, բոլորն էլ պարում են: Ո՛չ մի օրէնք
չկայ որ արգելք դառնայ նոյն իսկ մեր եկեղեցու զուլաների
և մեծ դատաւորների պարելուն: Մեր երիտասարդ բաճառա-
ներն էլ, օրէնսդէաններն էլ պարում են:

— Երգւում եմ ձեր հոգով և իմ պապերի մօրուքներով,
ասացի ևս, որ եթէ մեր Շահը մէկ անգամ իր վեզիրներէից մե-
կին տեսնի պարելիս, նա իսպառ վերջ կտայ նրա զուարճու-
թեանը: Նա ճիպոտների անքան սաստիկ հարուածներ կը տայ
նրա ոտների տակին, որ նրա եղունգները կը թափուին:

Ի միջի այլոց, ևս տեսայ մի տարօրինակ գէմքով ըրիւիջ¹⁾
որի շորերը աւելի պինդ կպած էին իր մաշկին, քան խմրի
միւս անգամներինը: Կարծես նա խորին սգի մէջ էր. ²⁾ նրա
զլխի կատարը տափակ էր, իսկ զլխի ետևի մազերը խոսրոպ-
ուած էին: Նրա վիզը հաստ ու կարճլիկ էր. նրա տեսքից ու
վարքից երևում էր որ նա խարոյ և ջարդ զու³⁾ էր.

— Ո՛վ է այդ անձնաւարութիւնը, հարցրի ևս իմ բարե-
կամից: Եթէ նա մեր երկրում լինէր, մենք նրա ոտներին—
մի լաւ դաս կը տայինք որ այդքան նազով չչարժուէին:

— Նրա պէս մարդուն՝ մենք այս օրերս exquisite ենք ա-

¹⁾ Պարսկաստանում պատանիները՝ յատկապէս կանացի գէմք ունե-
ցողները՝ ըրիւջ են կոչւում, որ նշանակում է անմօրուք.

²⁾ Արեւելոց մէջ, երբ ասում է թէ այս ինչ մարդի բաճկոնը պինդ
կպած է իր մարմնին, փոխարեւան մտքով նշանակում է որ նա
սգուոր է:

Մ. Թ.

³⁾ Բառարարտ թարգմանութեամբ՝ նշանակում է խզոտ խոսող, խզա-
լից բաներ պատմող:

սում, այն ինչ առաջները դամ բըկ¹⁾ էինք ասում: Դէ տես, մօղան մինչև անգամ մեր բանաձևերն էլ փոխում է:

— Կամ բըկ, դամ բըկ, կրկնեցի եւ մտածելով. ուրեմն այդ մարդը անգը ջրհեղեղեան դարում ապրող «անծանօթներից» մէկի սերունդից պիտի լինի—Նա նիմնար²⁾ է. ինչքան դարմանալի է որ մեր և ձեր լեզուն այսքան մօտ են իրար:

— Ինչպէս, զարմացաւ բարեկամս, ինչպէս թէ մեր և ձեր լեզուն մօտ են իրար:

— Հա, ասացի եւ. ուրեմն դուք չէք կարդացել մեր պատմութիւնը: Ըստ մեր թարիխի³⁾, Դամ բըկ սերունդն էր մեր այն թագաւորներից մէկի՝ որոնք ապրում էին Ադամից առաջ. հիմա հասկանում էք ինձ:

Բարեկամս ծիծաղեց և ասաց.

— Աստուած վկայ, դա շատ լաւ կատակ էր:

Եւ նա բաժանուեց ինձանից այդ կատակը կրկնելու իր միւս բարեկամների համար:

Ամբողջ այս խօսակցութեան միջոցին, դեսպանն իմ աչքում չէր, երեացել, բայց յետոյ եւ նրան պտայ շրջապատուած շատ խանութներով, որոնք, ինչպէս երեաց, լուրջ կերպով զննում էին նրա զգեստը: Նա բոլորովին տարուած էր երևում մի երիտասարդուհու հրապոյրներիով, որին նրան աջողուել էր նստացրնել իր կողքին և որի հրաշալի գէմքի վրայ նա նայում էր որպէս մի Մաջնուն:

Եւ համետութիւն համարեցի ինձ բաւական հեռու պահել նրանից. որովհետեւ վերջ ի վերջոյ եւ նման էի Սաադիի կաւի կտորին՝ որն իր անուշահոտութիւնն ստացել էր վարդին մօտ լինելով: Եւ թէպէտ պէտք էր որ եւ աւելի մօտից ծանօթանայի ինձ շրջապատող դիւթիչ կանանց մի բանիսի հետ, այնուամենայնիւ ստակալով իմ իշխանաւորի նախանձից՝ վճռեցի դեռ ինձ թաղնուած պահել աննշանութեան վարազուրի հետ:

Երբ հասաւ հրաժեղտի ժամը, որ համարեա մեր առաւօտեան աղօթքի ժամանակն էր, եւ քնաք բարով ասացի բարեկամիս, և ցանկալով որ նրա բարեկամական սէրը երբէք չնուաղի՝ զեսպանի հետ մտայ կառքը:

1) Damned buck. 2) Պարսկերէն կէս գլուխ է նշանակում. 3) Թարիխ, պատմութիւն:

Գլ. Լ.

Միքիտ Ֆրուզը ս'ըրանարում է: Նստ գնում է օպերա ուր տեսնում է մի խոյկատակ՝ օրին նա խոսո ցանկանում է տանել իր Շաշի համար:

Կառքով տուն վերադառնալիս գեսպանն իր յուզմունքները դսպել չկարողանալով՝ բացականչեց.

— Ահ, հաջի, մօրուքդ վկայ որ սիրաս խորովում է: Դու երբէք տեսել էիր այդպիսի աչքեր, այդպիսի ատամներ և այդպիսի մազեր: Նրա մօրթն այնքան նուրբ է, որ գինին նրա կոկորդից ցած գնալիս՝ մարդ կարող է տեսնել: Ո՛չ մի վրացուհի արժանի չէ նրա կօշիկներն անգամ վերցնելու. բայց ի՛նչ օգուտ ունին այս իմ զգացումները... Մենք պարսիկ ենք, և այս անհաւատները մեզ ազջիկ չեն տայ, չեն տայ եթէ մենք մինչև անգամ համաձայնենք գերծել մեր մօրուքը և իրանց գլխարկների պէս գլխարկ ծածկենք մեր գլխին: Ապա ի՛նչ պիտի արած... մխ, հաջի, խօսիր:

— Ես ի՛նչ եմ կարող ասել, ով գեսպան, պատասխանեցի հա: Ճշմարիտ որ նա շատ գեղեցիկ արարած է, բայց դուք ի՛նչ բարեբախտութեամբ ծանօթացաք նրա հետ:

— Նա նոյն անձն է, ասաց նա, որի աչքերն հանդիպեցին իմինիս այն օրը՝ երբ ես դտնուեցայ թաղաւորի և իր լորդերի ժողովում: Այս երեկոյ էլ, հէնց որ մենք իրար տեսանք, պարզ էր որ իրար կը ճանաչէինք: Մենք երկար նայեցինք իրար, նրա մայրը նրան ինձ մօտ բերեց, և այն բոլէից ես... ես... սիրահարուեցի... բայց ի՛նչ անենք:

— Մենք մի քանի տուն ոտանաւոր պիտի ասենք նրա մասին, պատասխանեցի հա: Այդպիսի բանը երբէք չէ կարող առանց բանառուեղծութեան լինել:

— Բայց յիրաւի, ասաց նա, ես շատ յափշտակիչ խօսքեր ասացի նրան, և իհարկէ ոտանաւորով ասացի. բայց ով էր ինձ հասկանում... ձիշտ է, մէհմանդարն աշխատեց թարգմանել արտայայտութիւններս, սակայն փոխանակ կակղացնելու նրա սիրտը, նա էլ, նրա մայրն էլ, մեզ շրջապատողներն էլ միայն ծիծաղեցին և խնդրեցին ինձ ասածներս զրի անցկացնել:

— Եւ դուք ի՛նչ ասացիր.

— Ես կրկնեցի Հաֆէզի այս դիւթիչ տաղը.

«Գնահ, ով զեմիւտ, ասա այդ մատաղ Չէյրանին,

«Ինչու ես մեզ քշել լիւններն ու անապատները»:

— Եթէ այդ խօսքերը չեն կարողացել գրաւել նրա սիրտը, ապա ես, էլ ոչ մի ուրիշ բան չէ կարող: Բայց դուք մէկ բան էլ կարող էք անել. նրա համար մի քանի ընծաներ ուղարկեցէք—մի քանի շալեր, աչքի ներկ և փրորզաններ՝ ձեր բախտը շատացնելու համար: Մի համակ էլ պիտի գրէք կարմիր թանաքով:

— Ա՛յ խ, այս երկիրը շատ վտանգաւոր է մուսուլմանի համար, ապա նա, և իջաւ կտորից: Կանանց աչքերն անզուժ են շարունակեց նա. նրանք աջ ու ձախ սպանում են, և այս ազգի սովորութիւնները խարուսիկ են անքան որ մարդ իր յոյսը միայն Ալլահի վրայ պիտի դնի...

Այդ ժամանակից՝ ղեսպանն այլևս ոչ ինձ և ոչ էլ իր հետերդներից որեւէ մէկին տարաւ անգլիացւոց հանդէսները: Թէ արդեօք նա վախենում էր մեզանից՝ կարծելով որ մենք լրտեսի դեր էինք կատարում իր շարժումների վրայ և հագորդում էինք Շահին, կամ թէ նա ցանկանում էր անգլիացւոց սովորութիւնների համեմատ վաշտել, և կամ թէ արդեօք նա վախենում էր որ մենք մի գուցէ հակառակորդ հանդիսանալինք իրեն ան հուրինների շրջանում՝ որոնց ինքը պարծենում էր որ իբր թէ իր գրաւիչ անձով կարողացել էր կամ կարող կը լինէր հրապուրել՝ մենք չգիտէինք. բայց նա այդ ժամանակից, այդ հանդէսից յետոյ, միշտ դուրս էր գնում մի միայն մէհմանգարի ընկերակցութեամբ, և մենք մնում էինք տանն և զրազւում էինք մեր թէսրիներով: ¹⁾ Նա միայն ան ժամանակ էր իր ամբողջ խմբին դուրս տանում, երբ իր բարձր աստիճանն, իր արժանապատուութիւնն պահանջում էր: Նա երբեմն գնում էր մեծ հանդիսատեղիներ, որոնց մի քանիսը թագաւորական հաստատութիւններ էին: Եւ երբ նա այդպիսի տեղեր է գնում, մեզ իր հետը տանում էր, թէպէտ Մոհամէդ բէգը, որը ամեն օր աշխատում էր ընթանալ մեր կրօնի պահանջների համաձայն՝ միշտ հնարք էր գործ գնում տանը մնալ:

Այնտեղ, որտեղ ղեսպանը ամենից շատ էր գնում, մի տուն էր, ուր միայն պար և երաժշտութիւն էր տեղի ունենում: Առաջին գիշերը որ մենք գնացինք այդ տունը, մենք շատ սքանչելի բաներ տեսանք, թէպէտ մէհմանգարն մեզ արդէն տեսել էր որ զարմանալի բաներ պիտի տեսնէինք:

Մենք խնայալէս շատ զարմանալի բաներ տեսանք: Երբ այդտեղ մտանք, ղեսպանը տեղաւորուեց մի փոքրիկ ըջիջում որպէս մի մեղու իր խորիսխի մէջ: Եւ այդ տեղում նստած ժամանակ՝

1) Մեղեսիկներ:

այնպիսի տեսարաններ բացուեցին մեր առջև, որ խօսքով նրկարագրել չէ կարելի—տեսարաններ՝ որ ոչ մի պարսիկ չէ կարող երևակայել եթէ իր աչքերով չտեսնի։ Մի ահագին տան շուրջը դրուած էին բլիճներ, նման այն մէկին՝ որի մէջ նրստել էր զեսպանը։ Այդ բլիճներում նստած էին մարդիկ ու կանայք, արձակ, համարձակ, առանց քաշուելու։ Իրանց ներքևում պուխների մի ծով կար։ Ամբողջ տեղը լուսաւորուած էր լամպերով ու մոմերով։ Լուսաւորութիւնն աւելի շատ էր քան այն չքնդ լուսաւորութիւնը որ կրրեիցէ եզելէ մեր Շահի պալատում։

Երաժշտութիւնը մեր ականջին խորթ էր հնչում, մենք բան չէինք կարողանում հասկանալ դրանից. հազարաւոր գործիքներ միասին խառնաշփոթ ձայներ էին հանում—ձայներ՝ որոնք անգլիացիների համար երկնային՝ բայց մեզ համար նոր և ասլեցուցիչ էին։

Մենք շատ ցանկանում էինք անգլիացիներին մի նմոյշ ցոյց տալ մեր քամանչա ածողներից, և լսել տալ Շահի նաղարախանի փողերի և սիրտ շարժող թմբուկների ձայները։

Յանկարծ մի ահագին վարպետը բարձրացաւ և խելոյն մեր աչքի առաջ բացուեցին իրար յաջորդող այնպիսի տեսարաններ, որ ոչ մի գրիչ չի կարող նկարագրել։ Ամենից առաջ պատմուեց մի ողբերգական պատմութիւն, որը գրեթէ մեզ լացացրեց. յետոյ կատարուեցին պարերի այնպիսի բաջադործութիւններ, որ ոչ ոք կրազում անգամ չէ կարող մտածել։

Պատմութիւնը սկզբից մինչև վերջ կրգի ձայնով պատմուեց, և եթէ երգիչների և երգչուհիների ձայները այնքան լաւ կրթուած լինէին, որ նրանք կարողանային մեր երգերն երգել մեր Շահի առաջ՝ վերջինս անշուշտ այնպէս կը յափշտակուէր՝ որ վայր կը ընկնէր իր գահից։

Դալով պարին, պիտի խոստովանեւ որ, այնքան սքանչելի էր, որ մեր մէջ խիտտ տարբեր կարծիքներ կազմուեց թէ՛ արդեօք պարողները կենդանի մարդիկ էին, թէ ինքնաշարժ մեքենաներ։ Այս խնդրի մասին մենք շատ փիճեցինք, շատ կարծիքներ յայտնեցինք, շատերս չէինք համոզուում որ պարողները մարդիկ են. մեզ թւում էր թէ մեր աչքերը խաբում էին մեզ։ Վերջը մի բարեբնոյթ Ֆրանկ կամք յայտնեց պարզել դժուարութիւնը. նա մեղանից երկուսին առաջնորդեց շատ երկամբ, նեղ և ծուռ ու մուռ անցքերով, և տարաւ ճիշտ այն տետեղը՝ ուր պարում էին, և ուր նա խելոյն համոզեց մեզ, որ պարողները կենդանի մարդիկ ու կանայք էին։ Մենք շատ զարմացանք, երբ այնտեղ տեսանք, որ մեր աչքի առաջ շարժուող ջիններն ու փէրիները ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ ներկուած